

Є. І. Сохацька

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**НА ЧАТАХ РІДНОГО СЛОВА: ІВАН ОГІЄНКО
ПРОТИ РУСИФІКАТОРСЬКОЇ МОВНОЇ
ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ПОВОЄННОГО ЧАСУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ВІРИ Й КУЛЬТУРИ» 1953-1967 РР.)**

У статті висвітлюється роль І. Огієнка (митрополита Іларіона) у дотриманні чистоти і розвитку української літературної мови, а також викладено його застереги щодо проявів русифікації в підрадянській Україні, зокрема в мовній політиці.

Ключові слова та словосполучення: русифікація, літературна мова, двомовність і двокультурність.

Та вільної річки не спинять тирани,
І мчить вона чиста й весела, -
Зламала кайдани, загоїла рани,
І спала із Мови омеґла!
(«Рідна мова». — Віра й Культура. —
1957. — Ч. 1(37). — С. 7)

Опинившись на вимушеній еміграції в Канаді (з 19 вересня 1947 р.), І. Огієнко не склав рук, а активно продовжував свою культурно-просвітницьку та наукову роботу. Однією з її форм стало редагування та видання періодичних часописів. Останнім прижиттєвим часописом Івана Огієнка (тоді більш відомого як митрополит Іларіон) був «Віра й Культура» (1953-1967 рр.). Однією з важливих, присутніх проблем часопису була проблема боротьби за чистоту й розвій рідної мови, а також засудження мовного русифікаторства, що мало місце в підрадянській Україні.

Пропаганда української мови здійснювалася Огієнком в Канаді не лише виданням солідних мовознавчих монографій (важливі з них: «Історія української літературної мови» (1949), «Наша літературна мова. Мовні нариси» (1958), «Літературна мова в Галичині. Мовно-історична монографія» (1966), «Хвалімо Бога українською мовою» (1942) та ін.), а й проповідями з церковного Амвону та шляхом святочних Послань, які друкувалися передусім у «Вірі й Культурі». Резонансними були послання «Бережімо свою рідну мову» (Великдень, 1954), «Бережімо свою рідну мову і пильно навчаймося їй. До Інституту Святого Івана Хрестителя» (1958), «Навчаємо дітей своїх української мови» (1961), «Любімо й шануймо свою українську мову» (Великдень, 1961), «Кирило й Мефодій — всеслов'янські апостоли» (1963). В останньому акцентувалася увага на значущих заслугах слов'янських просвітителів щодо творення слов'янської азбуки і слов'янської літератури для всього слов'янського світу. Завдяки їхній праці, наголошує митрополит, «учні поширили Святу ідею, яка дійшла до нас, і через те, ми, українці, молимося Господеві своєю **рідною мо-**

вою (вид. моє — Є. С.)» [1, с. 6]. 10 травня 1959 року радіостанція «Голос Канади» передав в Україну послання-проповідь «Наша літературна мова. Нова праця Митрополита Іларіона», в якому проаналізована проблематика нової праці І. Огієнка: оцінка мовної ситуації в Україні, засудження мовної русифікації в Україні (тенденції до зближення з російським у правописі 1946 р.; прояви «російського імперіалізму» в мові: вживання називного відмінка замість кличного; передача чужих імен і географічних назв через російську орфографію; виключення літери *г* з української мови; вживання терміну «на Україні, а не в Україні та ін.» [2]. Зазначалося, що митрополит Іларіон у своїй праці засуджує різні ступені впливу російської мови у морфології та синтаксисі. Влучно в ціль «била» цитата з праці І. Огієнка: «У підсоветській Україні йде уперта тиха «холодна війна з українською літературною мовою, — щоб накинути їй більше «русизмів, і щоб тим самим зменшити її окремість» [3, с. 13]. І далі: «Накидання русизмів в українську літературну мову стало одним із засобів імперіалістичного нищення України. Українській мові не дають змоги всебічно і вільно розвиватися, і саме бажання цього окупаційна влада вважає «буржуазним націоналізмом», і жорстоко карає за це. Силою витворюють нову ідеологію, буцімто русифікація української мови — це явище додатне [4, с. 14]. Заключним акордом послання була вимога: «Варто було б, щоб уже раз навіть у Радянському Союзі зрозуміли, що нема мовного націоналізму і дозволили українській мові **вільно розвиватися** (вид. моє — Є. С.). Митрополит Іларіон та інші українські мовознавці в усьому світі з цього приводу будуть лише радіти» [5, с. 14].

Релігійні послання митрополита Іларіона (Івана Огієнка) — це нова іпостась його інтелектуальної діяльності, так вдало розпочатої в період УНР, зокрема в часи ректорства та викладання в першому новітньому українському державному університеті — Кам'янець-Подільському (1918 р.). В одному з номерів часопису вміщено спогад В. Гарбера (США), «одного з небагатьох уцілілих з Кам'янець-Подільського державного університету», де зазначалося: «Добре пам'ятаю Ваші блискучі виклади з української мови, що захоплювали нас, усіх студентів із різних відділів... та зривали наші гарячі оплески для Вас. З молоді, хто Вас знав, слухав, стикався, непомітно може для Вас самих, формувалися як майбутні завяті борці-герої за національну ідею, так і сотні скромних, непомітних, але відданих національній ідеї працівників» [6, с. 32].

«О рідний мій Краю, / Живу лиш тобою» — цей вислів є своєрідним мотто всього канадського періоду життя Івана Огієнка. Він уважно перечитував українську періодику, вибираючи з неї значущі, з його погляду, факти, які свідчили про неблагополучні процеси в рідній Україні: потік лжефактів про розквіт культури та освіти в краю, про посилення атеїстичної агітації та комуністичної пропаганди, про недбале ставлення до української природи (бездумна вирубка карпатських лісів, запустіння полонин) тощо.

Особливо боляче вражали І. Огієнка прояви денационалізації духовного життя України, явне ігнорування історичної пам'яті та державних витоків. Так, подаючи інформацію із журналу «Новая

й новейшая история» (1959. — Кн. 5. — С. 191-192) про засідання координаційної комісії для вивчення історії на 1959-1965 рр., яка склала програму вивчення історії Польщі, Болгарії, Китаю, Франції та ін., він коментує: «але не України... Українські історики мусять оминати вивчення історії своєї Батьківщини» [7, с. 26].

Одним із важливих пластів ідеологічної платформи Івана Огієнка було різке засудження ним русифікаційної політики в підрадянській Україні, зокрема в галузі освіти. Так, за даними «Українського збірника» (1956. — Кн. 6. — Мюнхен) наводяться цифри: 75,5% вищих навчальних закладів, в тому числі й університети, і 35,5% технікумів безпосередньо підпорядковані Москві, а за Конституцією Україна — самостійна і суверенна, — іронізує І. Огієнко [8, с. 3]. За тим же збірником повідомлялося про рекорди тиражів російської періодики в СРСР: на долю росіян (51,6% від усього населення) припадає 72,1% усіх періодичних видань, на 15 національних республік (48,4% населення) — 27,9% кількості періодичних видань.

Дивовижею для І. Огієнка було те, що офіційна українська радянська наука відкрито представляла русифікацію (у неї — «поглиблене вивчення російської мови») як елемент добра для... поглиблення комуністичної системи. У рубриці «Наукове й культурне життя» було прокоментовано статтю кандидата філософських наук І. Кравціва «В. І. Ленін про російську й національну мову нашої країни» з київської газети «Радянська Україна», в якій автор запевняв, що «численні представники всіх соціалістичних націй прагнуть навчати своїх дітей у російських школах, передплачують російські газети і журнали, слухають передачі російською мовою, прагнуть (особливо по містах) розмовляти по-російськи в сім'ї» [9, с. 22]. До того ж горе-вчений гостро виступав проти статусу української мови як державної в Україні, бо це, на його думку, «націоналізм». Наприкінці замітки подавались дані перепису 1959 року в СРСР щодо кількості росіян в національних республіках у зіставленні з переписом 1926, зокрема в РСФСР: 1926 — 78,0%, 1959 — 83,2%; в Україні: 9,2% і 17,7% (відповідно); в Білорусії: 7,2% і 9,1% (відповідно); в Казахстані: 19,7% і 43,1% (відповідно); в Грузії: 3,6% і 10,8% (відповідно). Як видно, число росіян, резюмує І. Огієнко, серед національних республік сильно зросло (Казахстан і Грузія), а «в Україні подвоїлось» [10, с. 22].

Перед тим той же І. Є. Кравців «прославився» брошурою «Деякі питання комуністичного виховання мас» (Київ, 1959), виданою Товариством для поширення політичних і наукових знань Української РСР. Її й рецензує І. Огієнко в статті «Обмосковлення української мови» (Віра й Культура. — 1959. — Ч. 8 (68)). Значну частину рецензії, по-перше, становить цитування тиради І. Є. Кравціва проти «буржуазного націоналізму», суттю якого, на його думку, є ворожнеча до російської мови і нарікання на утиски прав на свою національну мову. По-друге, обширно цитується теза про російську мову в СРСР як другу рідну мову. Оволодіння широкими масами національностей СРСР російською мовою, за автором брошури, це об'єктивне, закономірне, глибоко прогресивне явище. Так й записано в тезах ЦК

КПРС і Ради Міністрів СРСР. Оцінка І. Огієнком цих тирад повністю продиктована його україноцентричною позицією: «... це тільки малий уривок з програми обмосковлення окупанової України, яку окупант змушує «добровільно», але обов'язково вивчати російську мову. І в кожному реченні — відкрита група неправда!» [11, с. 17].

Смертельним ударом по українських школах назвав І. Огієнко закон від 17-го травня 1959 року, за яким батькам надавалося право вирішувати, в яку школу за мовою навчання віддавати своїх дітей (українську чи російську). Цей смертоносний закон, резюмує І. Огієнко, «уб'є школи України, уб'є вивчення української мови, уб'є й розвій української мови... Пригадаймо, що в Україні окупанти роблять усе, щоб по великих і малих містах панувала російська мова, і свого досягли: сьогодні по містах по 50-80% викладовою мовою середніх шкіл є вже мова російська...» [12, с. 17]. Можна стверджувати, що прозорливість Огієнка була вражаючою: те, що скрутилося вбивчим смерчем для українства в 50-х роках за М. Хрущова, обернулося стагнацією і застоєм та дволикою двомовністю у 70-80-ті роки за Л. Брежнєва і В. Щербицького. Цей закон, по суті, декларував позицію, що українська мова перестала бути обов'язковою для громадян України. З російською ж бо легше, саркастично зауважує І. Огієнко, прихильність до неї забезпечує від захування до «буржуазних націоналістів»... Зрозуміло, такий коментар не міг бути зроблений в Україні, яка мовчала, бо «благоденствувала»...

Однак і в материковій Україні за часів «відлиги» лунали голоси в оборону чистоти рідної мови. У цьому плані цікава публікація замітки під заголовком «Дбаймо за чистоту рідної мови» із київської «Літературної газети» (1959. — Ч. 25 від 24 березня), в якій йшлося про промову Олекси Кундзича на з'їзді письменників. Письменницька еліта занепокоєна засиллям в мові «штучних слів» (приміром, «головокрутно»), догматизмів (вірніше, уніфікованих форм: *у-ю* в давальному відмінку, забуваючи про форму *оуі-еуі*), відмовою від традиційних форм (від ключної форми) тощо. Тому зрозумілим був заклик О. Кундзича «скликати нараду, обговорити і з'ясувати багато питань мови. (Оплески)». Коментар-кінцівка І. Огієнка, як завжди, вбивчий: «Так, дуже багато мовних питань треба обговорити. Головне з них — **не русифікувати нашої української мови** (вид. моє — Є. С.)» [13, с. 14].

У цьому ж ключі подавалася замітка з тієї ж газети (1963. — 1 жовтня) мовознавця Ол. Пономаріва (зараз це провідний український мовознавець, один із співведучих радіожурналу «Слово») під назвою «Російщення українських географічних назв». У ній зазначалося, що в ряді українських географічних назв порушено норми української літературної мови (Ровно, Красногвардійськ, Ахтирка, Северодонецьк замість Сіверськодонець тощо). Багато хиб є й в мікротопонімії (назви окремих частин та об'єктів населеного пункту). Правильно зазначено, що «назва має бути тісно пов'язана з сучасністю, національним колоритом, історією міста» [14, с. 26].

На завершення О. Пономарів наводить приклад з київської практики: газета «Вечірній Київ» оголосила була конкурс на найкращу назву магазину, кав'ярні, ідальні тощо. Пропонувалися назви «Під ка-

птанами», «Надвечір'я», «Книш», «Тарас Бульба». «А де ж вони?» — риторично запитує автор. І додає: «... хотілось би, щоб усі припущені помилки були виправлені» [15, с. 26]. Знаючи сьгоднішні київські реалії, можна зауважити, що й досі немає там таких назв. Хіба що «Надвечір'я» прижилося в телепередачі на УТ-1 Тамари Щербатюк.

Цей ряд можна продовжити. У «Вірі й Культурі» передрукуються публікації з української радянської періодики, які є свідченням певних проблем з української літературної мови в материковій Україні: «Русизми в українських підручниках» (Віра й Культура. — 1962. — Ч. 2 (110). — С. 30), «У Харкові немає грамофонних пластинок» (Віра й Культура. — 1960. — Ч. 8 (80). — С. 3 (обкладинка)), «Майже неможливо дістати підручників з української літератури» (Віра й Культура. — 1965. — Ч. 5 (137). — С. 3 (обкладинка)) та ін. «В Україні не вивчають української мови» - такий заголовок передруку з двомісячника «Українська мова в школі» (1959. — Ч. 6. — С. 86) про тривожний стан з вивченням української мови в російських школах Луганська. За даними, наведеними у двомісячнику, 10 відсотків тих, що вступали у Луганський педагогічний інститут, «виявили повне незнання української мови... Це тривожний сигнал про недостатній рівень викладання української мови в школах з російською мовою навчання» [16, с. 23].

Викликали тривогу у Вартового плекання рідної мови (саме таке визначення є органічним для І. Огієнка) масові перекази російських творів українською мовою та видання книг російською мовою у материковій Україні. Так, за «Советскою культурою» (1954. — Ч. 7) у рубриці «З культурного життя України під Советами» повідомлялося: «Книжок письменників України по 1953 рік включно було видано 6.400 накладом 115.933.000. У тому числі **російською мовою** (вид. моє — Є. С.) 1.351 накладом 4.557.000 примірників» [17, с. 3]. Напівіронічним є коментар до повідомлення із «Советської культури» (1954. — Ч. 7) про анонс передплати для киян: «Кияни люблять книжки. Зараз іде підписка на твори Короленка та Ожешко. За декілька днів почнеться підписка на твори Тургенєва. А в Москві видають Шевченка, Франка, Коцюбинського» [18, с. 32]. Отож, «інтернаціоналізм» набирив обертів, програмуючи девальвацію українського слова. І. Огієнко справедливо бив на сполох!

Дотик русифікації торкнувся й музичного та оперного мистецтва: вистава советських п'єс російською мовою під час гастролей Московського державного театру сатири у приміщенні Українського драматичного театру імені Івана Франка («Дочекався Іван Франко», — іронізує І. Огієнко [19, с. 2]), виконання музичних творів російських і зарубіжних авторів під час міського концертного сезону («Чи виконували твори авторів українських, не згадується, — зазначає І. Огієнко [20, с. 2]), відсутність тиражів українських вокальних творів («Большевики не хотять друкувати українських вокальних творів», — наголошується ним же [21, с. 20]), російськомовна практика виконання оперних арій («Русифікація опери в Україні» [22, с. 2]) та ін.

Як вияв наступу русифікації в підрадянській Україні розцінюється практика друку періодичних видань в Україні або двома мовами —

українською і російською, — або переважно російською. Для прикладу наводиться «Робітнича газета» (двомовна), місячник «Будівництво і архітектура» та видання Академії Наук у Києві [23, с. 3].

Мовна політика СРСР стала предметом розгляду науковців діаспори. Спеціально їй аналізу було присвячене засідання філологічної секції Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в США, на якій виступив з доповіддю проф. Василь Чапленко. «Національно-мовна політика большевиків в УРСР за т.зв. воєнного комунізму». Доповідь містила власні спостереження доповідача та аналіз свіжих опублікованих документів. Газ. «Свобода» (США) констатувала: «Ціль Москви була і є завжди така сама: панувати над Україною, і ця ціль зумовлювала і зумовлює і мовну політику в незалежній Україні... Перед захопленням влади Ленін давав якнайбільші права українській мові. Пізніше він своєю діалектикою обмежував ці права, а Сталін відважувався оголосити теорії про одну російську мову для всіх поневолених Москвою народів» [24, с. 22].

Виразно антимосковську позицію у мовній політиці продемонстрував Іван Огієнко (митрополит Іларіон) у посланні-зверненні до Комітету Захисту Української Культури і Народу. У відповідь на листа Комітету від 29-го квітня (1965 р.). І. Огієнко поспішив повідомити, що згоден стати членом Президії Комітету. Ця згода передусім продиктована бажанням протистояти імперській атеїстичній політиці Москви, яка знищила цвіт українських церковників, звела стародавню соборну й Вселенську Апостольську Церкву, яка за нового часу (періоду УНР) була автокефальною, на найнижчий ступінь. Складовою імперської політики Москви, твердить І. Огієнко, є русифікація української мови й культури, заборона української мови в Церкві [25, с. 21]. Послання завершувалося підписом: «З правдивою до Вас пошаною і любов'ю у Христі Митрополит Іларіон, постійний богомолець за волю Українського Народу».

Серйозною проблемою, яка гальмує розвій української мови, називає І. Огієнко повільну роботу науковців материкової України щодо належної підготовки й випуску в світ словників української мови. Близькими Іванові Огієнку по духу щодо проблем словникової роботи можна кваліфікувати міркування науковця з Вінниці Б. Хоменка, передруковані із київської «Літературної України» від 15 лютого 1963 р., «Болі і надії надії словникові» [Віра й Культура. — 1964. — Ч. 8-9 (128-129). — С. 23-24]. Автор публікації констатує, що в Україні мало двомовних, тлумачних, фразеологічних, синонімічних, термінологічних та багатьох інших словників, дуже повільно видається «Українсько-російський словник». Висловлено й докір Інституту мовознавства імені О. Потебні АН УРСР за байдужість до видання словникової роботи. Замість нього літературно-наукові та громадські журнали «Вітчизна» і «Прапор» друкують матеріали синонімічного словника А. Багмета та російсько-українського фразеологічного словника, який уклали І. Вирган та М. Пилинська. Отож, синонімічний та фразеологічний словники потребують друку найближчим часом окремими виданнями. За зразок українським науковцям-лексикографам Б. Хоменко ставить 15-томний «Словарь

современного русского языка» (може, тому й була надрукована така критична замітка в «Літературній Україні»).

В передруку іншої замітки із газети «Радянська освіта» від 10 червня 1964 р. «Чистота мови передусім» йдеться про нестачу синонімічних словників, довідників і посібників з питань культури мови, а також про необхідність перевидання «Словника наголосів» [26, с. 22].

Цікавим є передрук з київського «Українського історичного журналу» (1959. — Кн. 1. — С. 158-159) статті «Історичний словник української мови», в якому говориться про почин істориків української мови Інституту суспільних наук Академії Наук у Львові розпочати підготовчу роботу по складанню історичного словника української мови [27]. Такий словник повинен охоплювати лексичний матеріал, починаючи з пам'яток XIV ст. Цікаво, що до цього передруку І. Огієнко не подає свого коментаря. Адже відома його наукова позиція: початком української мови є XI-XII ст., а не з XIV-XV.

Згодом І. Огієнко пише рецензію-огляд російсько-українських термінологічних словників, підготовлених Словниковою Комісією при Академії Наук 1959-1960 рр.: фізичного, хімічного, з мовознавства, геологічного, математичного, гірничого [28]. У, здавалось би, науково нейтральний виклад І. Огієнко вміщує полемічно політичні нотки, а саме: згадує про цінні термінологічні словники, видані Всеукраїнською Академією Наук у Києві в кінці 1920-х — на поч. 1930-х років, які після процесу СВУ «позникали», тобто були знищені. «Посилився ж бо, — уточнює І. Огієнко, советський натиск на все українське» [29, с. 18]. Словниками високої якості називає він багатотомний Словник української мови Є. Тимченка, Словник правничої (юридичної) мови та ін. Завершуючи свою рецензію-огляд словників, учений робить закид, що не проектується видання словників правничих термінів, військових термінів і, зрозуміло, релігійних термінів. Саме названі словники потрібні для належного розвитку і української науки, і української культури. Після видання російсько-українських термінологічних словників комісія розпочне підготовку українсько-російських термінологічних словників. А чому не з них розпочата робота? Питання риторичне, відповідь з України не могла бути...

Із запитом до радянської влади та до двох Академії Наук (Російської й Київської) звертається І. Огієнко щодо долі «Історичного Словника української мови» Є. Тимченка у рецензії на «Словник древноруської мови» («Матеріали для словаря древнерусского языка») академіка Ізмаїла Срезневського, перевиданого Російською Академією наук у Москві 1958 р. [30]. І. Огієнко звинувачує московську комуністичну цензуру в тому, що вона примусила професора Є. Тимченка викинути матеріал XI-XIII віків, а починати українську мову з XIV ст. Згодом було заборонено далші теми цього Словника, а виданий т. І знищила... Обвинувачення серйозне і справедливе, воно теж додає до розуміння підневільного становища філологічної науки в підросійській Україні. «Чому ж класична й монументальна праця про російську мову може жити, а й сама про українську мову — знищена?...» — резонно запитує чи, вірніше, обвину-

вачує І. Огієнко [31, с. 20]. І. Огієнко справедливо називає «Словарь древнерусского языка» І. Срезневського словником української мови XI-XIV віків, бо він базується на чисто «руські» (українські) пам'ятники (літописи, грамоти, устави, Послання, Слова, оповідання, Життя Святих, записи надписи та ін.). У цілому це словник мови живої, а також і мови книжної, церковнослов'янської.

Залучення давньоукраїнських пам'яток до російської культури — це типова імперська політика Москви, рецидиви якої проявляються і сьогодні (спільна історія, Київська Русь як колиска братніх народів, залучення «Слова про Ігорів похід» до древнерускої літератури та ін.). До речі, на IV Міжнародному з'їзді славистів 1958 р., повідомляла «Віра й Культура», ніхто не називав «Слово...» пам'яткою власне українською... [32, с. 24].

Важливим чинником призупинення русифікаційної політики в Україні назвав І. Огієнко вихід у світ «Словаря української мови» (т. I. — 1958 р.; т. II. — 1959 р.) Бориса Грінченка. Вихід словника був, звичайно, поступкою часу — часові «відлиги», бо тривалий час був під забороною. Його тираж становив 30.000 примірників. Однак без ідеологічного кліше не обійшлися видавці. Комуністичний прес діяв, про що зазначає Іван Огієнко: «Видаючи тепер цього дуже цінного Словника, редакція остерігає читача, щоб був обережний «з проявом націоналістичних настанов» його...

Бо ж Україна національною бути не може...» [33, с. 30].

Гострим антикомуністичним підтекстом, критикою антиукраїнської політики влади відзначається відзив І. Огієнка на «Українсько-російський словник». Гол. ред. І. Кириченко. Том II: З.-Н. — Київ, 1958 р. — 768 с. (50 тис. прим. Вид-во Академії Наук). Він зупиняється на визначених редакцією джерел Словника: 1. Твори класиків марксизму-ленінізму: Маркс-Енгельс-Ленін-Сталін...2. Художня література. 3. Соціально-економічна, політична наука та інша література та преса. 4. Джерела «Словаря» Б. Грінченка. Його коментар джерел виразно проукраїнський, зокрема щодо I-го джерела: «Але ж ці особи (тобто вожді марксизму-сталінізму. — Є. С.) ніколи не писали по-українському ані одного рядка, а їх — на перше місце!... Соромно, видавці...» [34, с. 30]. Щодо IV-го: «А власне ці джерела (джерела «Словаря» Б. Грінченка. — Є. С.), як народні, мали б бути на першому місці. Це все показує, що навіть словник складається під окупантською пресією...» [35]. Закінчується відзив словами: «І том 1953 р. починався: Й. В. Сталін у своєму геніальному творі... висвітив усі основні мовознавчі проблеми мови... Але тепер цього ніби нема. Поступ! За те все Хрущов!» [36].

Часи йшли, а зміни в словниковій роботі, зокрема щодо видання тлумачних словників, не поспішали. Повідомляючи про вихід у Москві «Словаря сучасного російського літературного мови». Т. X (По-Поясочек) (1960 р.), І. Огієнко додає: «Наукове видання Українського такого словника — нема!» [37, с. 30]. Про подібне він констатує і через чотири роки: «А українського тлумачного словника (українсько-російського) ще й досі нема, хоч таких російських — повно!» [38, с. 21].

Проблеми словників були органічними для І. Огієнка, автора чималої кількості словників [39]. Основні з них — «Український стилістичний словник» (Львів, 1924), «Словник слів, у літературній мові не вживаних» (Жовква, 1934), «Грамагічно-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961). Вершиною лексикографічної роботи Івана Огієнка є його чотиритомний «Етимологічно-семантичний словник української мови», опублікований уже після його смерті. Зі сторінок «Віри й Культури» взнаємо ще про один словник ученого його раннього періоду діяльності — «Словарь ударений въ русском языке и правила русского ударения» (Київ, 1911, 1914 рр.). Рецензуючи російський словник «Русское литературное произношение и ударение» (За ред. Р. Аванесова та С. Ожегова. — М., 1959 р.), І. Огієнко висловлює доволі критичне зауваження: «...Але жаль, що автори не прийняли нової системи для зазначення наголосів. Усі наголоси можна поділити на кілька груп, і ці групи зазначені цифрами. Року 1911-го такого ж словника <...> випустив у Києві проф. І. Огієнко, друге видання 1914 р. Тут запроваджена особлива наукова система для видання таких словників. Цю систему проф. І. Огієнка прийняв Марко Сіф у своїй праці «Practical guide to the russian accent». — Лондон, 1919 р.» [40, с. 29-30]. Це невеличка репліка І. Огієнка привідкриває не розкриту сторону його життєдіяльності — вимушену наукову пригамованість, біль відірваності від живого наукового світу. Людина великих наукових набутоків, була, по суті, викинута із наукового обігу і належного наукового резонансу. Для наукового світу материкової України він був, насправді, «живим трупом», що не могло не завдавати І. Огієнкові болю. Але він не жив, склавши руки. Мантия митрополита і духовний Амвон поєднувалися в нього із науковою діяльністю, яка й публікувалася у вільному світі і ставала набутком вільної наукової думки.

Мають місце на сторінках «Віри й Культури» й критичні висловлювання з приводу проблеми, яка мусувалася настійно й набрала обертів — це проблема спільності української та російської мов, ігнорування розбіжностей між ними та проблема «благотворного» впливу російської мови на національні мови (Віра і Культура. — 1959. — Ч. 2 (74). — С. 29; 1959. — Ч. 12 (72). — С. 26; 1963. — Ч. 9 (117). — С. 29). У цьому плані варто відзначити настійні публікації І. Огієнком в часописі щодо обґрунтування правильності вживання терміну «в Україні», а не «на Україні» (Віра і Культура. — 1960. — Ч. 4 (76). — С. 19; 1960. — Ч. 3 (75). — С. 23; 1960. — Ч. 8 (80). — С. 23 та ін.). На доказ свого твердження він наводить приклади з давніх збірників та грамот, наукових праць про давні часи, коли вживався термін «в Україні», а не чужа й недержавна, за І. Огієнком, форма «на Україні». Слушним є його зауваження: «Поки Україна не була окупована московськими Советами, то в Україні писали «в Україні» (державницька форма), а не «на Україні», як кому хотілося. Тепер, коли Совети диктують і правила української мови, запанувала скрізь одна **недержавницька форма** (вид. моє — Є. С.) «на Україні». Чому ніде, ні в пресі, ні в книжках, ніколи тепер не знайдемо державної форми «в Україні» [41, с. 19].

Новим імпульсом для ведення І. Огієнком мовно-пропагандистського спротиву русифікаторській політиці в підрадянській Україні стали дві ювілейні дати, які широко відзначалися в УРСР. Це 300-річчя «возз'єднання» України з Росією та 100-річчя від дня народження Івана Франка. Про першу говорилося як про фальшування української історії та історії української мови (замовчувалося, приміром, що акти 1620-1654 рр. писані книжною українською мовою. — Віра й Культура. — 1955. — Ч. 10 (22). — С. 52; 1954. — Ч. 5. — С. 22-25, 28; 1958. — Ч. 7 (55). — С. 32). У подачі ювілейної Франкіани акцентується увага на засиллі тем, пов'язаних зі впливом російської літератури на творчість І. Франка та спотворенні його ідеологічних постулатів (П. Тичина. І. Франко — непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму. — Віра й Культура. — 1956. — Ч. 12 (36). — С. 32; 1957. — Ч. 4 (40). — С. 27-28).

Роль ідеологічного балансу у висвітленні на сторінках «Віри й Культури» проблем русифікації у материковій Україні виконувала публікація матеріалів про ставлення до української державності, української мови та української культури у вільному світі, передусім в США і Канаді. Цікаво, що із середини 50-х років мери американських та канадських міст постійно проголошували 22 січня Днем Української Незалежності, закликаючи американських громадян приєднатися до відзначення цих величних роковин, на офіційних будинках вивішувалися українські синьо-жовті прапори (Віра й Культура. — 1956. — Ч. 5 (29). — С. 2 (обкладинка); 1957. — Ч. 5 (41). — С. 2 (обкладинка); 1960. — Ч. 4 (76). — С. 2-3 (обкладинка); 1962. — Ч. 4 (100). — С. 2 (обкладинка) та ін.). Проводилися Молитви в Конгресі й Сенаті США за Незалежність України, прийнята була Ухвала Конгресу США 1959 р. про встановлення «Тижня поневолених народів» (Віра й Культура. — 1960. — Ч. 5 (47). — С. 21-22). По-особливого відзначалося Свято Української Державності і Соборності заходами митрополита Іларіона у вінніпезькому кафедральному митрополічному соборі. Обов'язковим на такому Святі було читання викладів митрополитом Іларіоном, колишнім Міністром УНР Іваном Огієнком, на тему «Відродження Української Державності» (Віра й Культура. — 1961. — Ч. 5 (89). — С. 23). Українська громадськість Канади тепло привітала митрополита із 40-річчям відновлення Української Державності як экс-міністра освіти та віровизнань УНР, а також Головноуповноваженого всього уряду (Віра й Культура. — 1958. — Ч. 4 (52). — С. 27).

Навчання української мови в Канаді приділялася пильна увага з боку українських громадських організацій Канади, зокрема Комітету Українців Канади. На прохання Комітету вводиться українська мова (вибірково, факультативно) в публічних (громадських) школах Манітоби (1963), у Манітобському університеті (1965), згодом — у державних школах провінції Альберта (1964) (Віра й Культура. — 1959. — Ч. 1 (73). — С. 26; 1965. — Ч. 9 (141). — С. 2 (обкладинка); 1963. — Ч. 10-11 (118-119). — С. 29-30; 1966. — Ч. 6-7 (150-151). — С. 28 та ін.).

У 1961 р., 9 липня, на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку в Манітобі прем'єр-міністр Манітоби Роблін оголосив, що з почат-

ком наступного 1962-го шкільного року в середніх та вищих школах Манітоби українська мова буде навчальним предметом [42, с. 3].

Згодом українці Канади домагаються слухання в парламенті перед Королівською Комісією питання щодо конституційного визнання української мови й культури та домагання українського університету для степових провінцій Канади. На цьому переслуханні виступав сам митрополит Іларіон (д-р Огієнко), який висловив глибоку віру в світлу майбутність українців Канади, відзначив широкі заходи канадських українців на полі освіти та невмирущість української вікової культури [43, с. 26]. Канадська газета «Український Голос» (1965. — Ч. 22), американська «Свобода» (1965. — Ч. 98. — 26 травня) відзначили широкий резонанс виступу «сеньйора української науки» Івана Огієнка, вказали, що це був перший виступ українською мовою (чого й домагалася делегація УВАН) за два роки роботи Королівської Комісії в Канаді. Отож, авторитет українців зміцнювався і зусиллями Івана Огієнка.

Про високу організованість українців Канади свідчить оголошення місяця жовтня 1966 р. місяцем розповсюдження української книжки. Про це огласила відозва Комітету Українців Канади (КУК). Метою акції було визнано бажання ознайомити вільний світ з українською культурою, з українською літературою та українським мистецтвом [44]. Прикметно, що акція була названа традицією, що перейшла з рідних земель. Не поривалися, отже, нитки духовного зв'язку з Україною!

Українці Канади були зайняті не лише своїми турботами, вони пильно стежили за резонансними подіями материкової України. Такою подією була пожежа в Державній Публічній Бібліотеці Академії Наук УРСР в Києві, яка сталася 24 травня 1964 р. Спочатку «Віра й Культура» вмістила анонімного підпільного листа з України (канали зв'язку працювали!), який закінчувався словами: «Українці! Чи знаєте, що Вам спалено? Вам спалено частку розуму і душі. Не тієї, що сталінський терор зацьковував, заплював і загнав у п'яти, а тієї, що мала жити в наших дітях і онуках. Вони спалили Храм, де відроджується душа...» [45, с. 2].

Справою «великодержавних російських шовіністів, які діють в Україні **по лінії русифікації**» (вид. моє — Є. С.), охарактеризовану цю подію у відозві КУК «В першу річницю спалення Української Бібліотеки — Архіву Академії Наук у Києві» [46].

Отже, можна констатувати, що творча практика редагованого І. Огієнком часопису «Віра й Культура» (1953-1967 рр.) виконувала роль оберега рідної мови та культури, утверджувала оптимізм щодо її розвою. У поезії в прозі «Українська мова», підписаній іменем Іларіон, зазначалось: «... за наших часів [мова] перетворилася в могутню річку, яка, немов плідна та повільно весною, прибравши на силах, родюче заливає все наше духовне життя» [47, с. 17]. Уся діяльність І. Огієнка була, по суті, слугуванню заповіді із Біблії: «Щоб кожен чоловік був паном у домі своїм, і говорив **мовою свого народу**» (вид. моє — Є. С.) (Естер 1:22). І це йому вдавалося! Він бив на сполох, не давав заснути у духовній неволі, вірив, що «оживе Слово правди всесиль / Й перемінить світ наш жорстокий» [48].

Список використаних джерел:

1. Лларіон. Кирило й Методій, Всеслов'янські Апостоли // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1961. — Ч. 9 (117). — С. 3-6.
2. «Наша літературна мова». Нова праця Митрополита Лларіона // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 9 (69). — С. 13-14.
3. Там само.
4. Там само.
5. Там само.
6. [Лларіон]. Наші читачі про «Віру й Культуру» та її видання // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1956. — Ч. 7 (31). — С. 31-32.
7. [Лларіон]. Наукове й культурне життя // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 1 (73). — С. 26-27.
8. [Лларіон]. З хроніки культурного життя // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1956. — Ч. 12 (36). — С. 1-3 (обклад.).
9. Цит. за ст.: Лларіон. Наукове і культурне життя // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1960. — Ч. 8 (80). — С. 22-23.
10. Там само.
11. [Лларіон]. Обмосковлення української мови // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 8 (68). — С. 16-17.
12. [Лларіон]. Смертельний удар на школи в Україні // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 9 (69). — С. 17.
13. [Лларіон]. Дбаймо за чистоту мови // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 9 (117). — С. 14.
14. [Ол. Пономарів]. Російщення українських географічних назв // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1964. — Ч. 8-9 (128-129). — С. 25-26.
15. Там само.
16. [Лларіон]. Наукове і культурне життя. В Україні зле навчають української мови // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1960. — Ч. 5 (77). — С. 21-23.
17. [Лларіон]. З хроніки українського культурного життя // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1954. — Ч. 5. — С. 1-3 (обклад.).
18. [Лларіон]. З культурного життя України під Советами. Кияни люблять книжки // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1954. — Ч. 5. — С. 32.
19. [Лларіон]. З культурного життя УРСР. Літні гастролі театрів у Києві // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури.

- Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1955. — Ч. 10 (22). — С. 2 (обклад.).
20. [Ларіон]. З хроніки українського культурного життя під Советами. У Києві // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1954. — Ч. 1 (13). — С. 2 (обклад.).
 21. [Ларіон]. Большевики не хотять друкувати українських вокальних творів // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1958. — Ч. 12 (60). — С. 20.
 22. [Ларіон]. Хроніка українського культурного життя // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1957. — Ч. 2 (50). — С. 1-2 (обклад.).
 23. [Ларіон]. Хроніка українського культурного життя. Русифікація України // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1957. — Ч. 7 (43). — С. 3 (обклад.).
 24. [Ларіон]. Наука і культура. Мовна політика СРСР // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1965. — Ч. 5 (137). — С. 21-22.
 25. [Ларіон]. Церковна хроніка. [У] Комітет Захисту Української Культури і Народу // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1965. — Ч. 8 (140). — С. 25-27.
 26. [Ларіон]. Культура й наука. «Чистота мови перед усім» // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1965. — Ч. 5 (137). — С. 21-22.
 27. Історичний словник української мови // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 9 (69). — С. 14-15.
 28. І. О. [Іван Огієнко]. Українські термінологічні словники // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1960. — Ч. 12 (84). — С. 18-19.
 29. Там само.
 30. [Ларіон]. Високоцінний скарб. Словник української мови // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 4 (64). — С. 18-20.
 31. Там само.
 32. [Ларіон]. Наукове й культурне життя. «Слово о полку Ігореве» // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1958. — Ч. 1 (61). — С. 22-24.
 33. [Ларіон]. Серед нових книжок. Словники // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 6 (66). — С. 30-32.
 34. Там само.
 35. Там само.
 36. Там само.
 37. [Ларіон]. Серед нових книжок. Мова // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1961. — Ч. 5 (89). — С. 27-32.
 38. [Ларіон]. Культура й наука. Новий українсько-російський словник // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури.

- Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1965. — Ч. 5 (137). — С. 21-22.
39. Див.: Тимошик М.С. «Лишуть навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон [Іван Огієнко] і українське відродження / М. Тимошик. — Вінніпег-Київ, 2000. — С. 362-371.
 40. [Іларіон]. Серед нових книжок. Словники // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1959. — Ч. 2 (74). — С. 28-30.
 41. [Іларіон]. Наукове і культурне життя. «В Україні», а не «на Україні» // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1960. — Ч. 4 (76). — С. 19.
 42. [Іларіон]. Хроніка українського культурного життя. Українська мова в Манітобі // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1961. — Ч. 10-11 (94-95). — С. 3 (обклад.).
 43. [Іларіон]. Українці на переслуханні Королівської Комісії // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1965. — Ч. 9 (141). — С. 26.
 44. [Комітет Українців Канади]. Значення книжки. З приводу місяця книжки // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1966. — Ч. 12 (156). — С. 31-32.
 45. [Іларіон]. Хроніка українського культурного життя. Пожежа в Державній Публічній Бібліотеці Академії Наук УРСР в Києві. Додаткові інформації з листа з України // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1965. — Ч. 12 (144). — С. 2 (обклад.).
 46. [Комітет Українців Канади. Президія] В першу річницю спалення Української Бібліотеки-Архіву Академії Наук у Києві // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1965. — Ч. 10-11 (142-143). — С. 24-25.
 47. Іларіон. Українська мова // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1956. — Ч. 1 (37). — С. 17.
 48. Іларіон. Загрова // Віра й Культура. — Орган Української Богословської думки й культури. Орган Українського Наукового Богословського Товариства. — 1961. — Ч. 8 (92). — С. 17.

In the article the role of I.Ohienko (Metropolitan Ilarion) in defending purity and development of the Ukrainian literary language, his warning as for manifestation of russification in undersoviet Ukraine, specifically in language politics, is elucidated.

Key words and words-combinations: russification, literary language, bilingualism and biculturalism.

Отримано: 29.12.2010 р.